

УДК 821.161.2'05-1/-9.09Українка+811.161.2'42
DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.4.2/10>

Жванія Л. В.

Луцький національний технічний університет

ІДЕЇ СВОБОДИ, ПРАВДИ Й БОРОТЬБИ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті здійснено аналіз публіцистичних текстів Лесі Українки з метою виявлення концептуальних уявлень про свободу, правду й боротьбу як центральні світоглядні категорії її творчості. На матеріалі статей «Замітки з приводу статті “Політика й етика”», «Джон Мільтон» та «Не так тії вороги, як добрії люди» простежено, як авторка формує етичний і громадянський дискурс, протиставляючи моральне пристосуванство та інтелектуальну пасивність ідеалам активної життєвої позиції. Визначено, що публіцистика Лесі Українки є формою духовного спротиву, у якій естетичне невіддільне від етичного, а особистий вибір – від громадянського обов’язку.

Доведено, що в публіцистиці Лесі Українки поняття волі й боротьби взаємопов’язані, адже воля не надається з ласки Бога чи влади, її здобуття вимагає зусиль, «ідейної одваги», а часом і самопожертви.

Зазначено, що своїх публіцистичних працях Леся Українка окреслює два шляхи до здобуття політичної свободи: шлях просвіти та шлях боротьби. Письменниця вважала освіту народу першочерговим завданням, необхідною умовою для розбудови демократичної держави. До просвітницької та пропагандистської роботи Леся Українка закликала своїх однодумців – українських радикалів. Вона наголошує на потребі масового поширення інформації серед народу. Для політичної боротьби за волю Леся Українка пропонує програму, яка базується на концепції федералізму та суголосна з політичними поглядами М. Драгоманова.

Виснувано, що публіцистика Лесі Українки відзначається соціальною спрямованістю, підтримкою соціал-демократичних ідей, що свідчить про глибоке розуміння не лише національної, а й соціальної боротьби. Письменниця стверджує необхідність суспільного спротиву заради здобуття свободи. Разом з тим, вона рішуче відкидає ідею морального пристосування, виправдання безчесних способів боротьби задля високої мети.

Ключові слова: Леся Українка, публіцистика, свобода, правда, боротьба, етика, громадянська позиція, інтелігенція, опір, національна свідомість.

Постановка проблеми. Публіцистична творчість Лесі Українки становить важливу частину її інтелектуального і духовного спадку. Вона виступає не лише як письменниця, а й як мислителька й активна громадська діячка, що осмислює глибинні проблеми національного, морального й політичного буття українського народу. Центральними для її публіцистики є ідеї свободи, правди та боротьби, які в її інтерпретації набувають не лише політичного, а й етичного, філософського виміру. Письменниця розмірковує про сутність громадянської позиції, відповідальність інтелігенції, про моральну силу слова і думки. Її публіцистика – це форма опору і форма дії водночас: вона не лише аналізує дійсність, а й формує її. Відтак, дослідження публіцистики Лесі Українки може стати вагомим внеском у сприйнятті усього спадку письменниці як цілості, особливо актуальним для розуміння світоглядних засад її творчості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискурсі існує низка ґрун-

товних праць, в яких осмислено світ ідей, що хвилювали Лесю Українку. Серед них дослідження В. Агеєвої [1], І. Бетко [2], Т. Гундорової [4], Л. Демської-Будзуляк [5], О. Забужко [6], Н. Колошук [7], С. Кочерги [8], М. Моклиці [9], Л. Скупейка [12]. Слід зазначити, що в поле зору більшості зазначених дослідників потрапила переважно драматургія письменниці. Проблема світоглядних засад публіцистики Лесі Українки вивчалось принагідно, в контексті іншої проблематики. Відтак, як зазначає М. Моклиця, «На жаль, її публіцистичний спадок досі належно не поцінований...» [13, с. 18], незважаючи на те, що літературно-критичні й публіцистичні статті Лесі Українки – це «безцінне надбання української науки» [13, с. 18]. Необхідність заповнити зазначену лакуну й визначає **актуальність** цієї розвідки.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз публіцистичного дискурсу Лесі Українки для виявлення та інтерпретації ключових ідей, розкриття їхнього змісту, контексту

формування та впливу на тогочасну суспільну думку.

Виклад основного матеріалу. Публіцистичний спадок Лесі Українки складають 14 праць, уміщених у сьомому томі повного академічного зібрання її творів: «Джон Мільтон»; «Про козаків»; «Лист до товаришів»; «“Беседа”, часопись баптистів (штундистів)»; «“Безпardonний” патріотизм»; «*La voix d'une prisonnière russe*»; «Не так ті вороги, як добрії люде»; «Спогади про Миколу Ковалевського»; «Державний лад»; «Додаток від впорядника до українського перекладу книжечки “Хто з чого жие”»; «Замітки з приводу статі “Політика і етика”»; «Замітки з поведи статі “Етика і політика” “Ціна поступу”»; «Оцінка нарису української партії соціалістичної» [13]. Том укладено за жанрово-хронологічним принципом, що дає змогу простежити еволюцію думки письменниці.

У переважній більшості зазначених творів авторка переосмислює особливо важливі для неї ідеї свободи, правди, боротьби. Слід зазначити, що Леся Українка не використовує у своїх публіцистичних текстах слово «свобода», вживаючи натомість синонім – «воля». У статті «Державний лад» запропоновано таке визначення цього поняття: «...воля – се право кожної людини робити все, що їй хочеться, аби тільки не робити шкоди иншим людям, себ то не ламати їх прав» [13, с. 427]. Оскільки мета цієї праці просвітницька, авторка вважає за потрібне конкретизувати власну думку, окреслюючи межі, що відрізняють свободу від свавілля: «Тут же просимо завважити, що коли людина обороняє свою волю навіть збройною рукою, то сим вона, хоч неначе й робить шкоду иншим людям, охочим нищити чужу волю, але ж, роблячи се, не ламає нічийного права, а тільки обороняється від нападника. Адже кожний має право обороняти своє життя, свою родину від розбійників, так само кожний повинен би мати право обороняти свою волю від кожного, хто хоче її зламати» [13, с. 427].

У публіцистиці Лесі Українки поняття волі й боротьби взаємопов’язані, адже воля не надається з ласки Бога чи влади, її здобуття вимагає зусиль, «ідейної одваги», а часом і самопожертви.

Ідеалом подібного борця для письменниці постає Спартак, який уособлює дух свободи. У праці «Замітки...», Леся Українка полемізує з Ганкевичем, який у своєму публіцистичному виступі ідеалізував перших християн, вважаючи, що їхнє «мучеництво і прозелітизм» можна вважати прикладами «партійної боротьби» [13, с. 457]. На її думку першим християнам, як і філософам античності, бракувало ідейної одваги «...бо всі

вони вижидали з гори, від Бога чи від цезаря, а нічого не важились здобувати сами» [13, с. 438]. На протигагу першим християнам, що, за словами М. Ганкевича, лише з необхідності корилися владі кесаря, Леся Українка підносить постать легендарного лідера повстання рабів – Спартак, який «не корився такій конечности» як і «...всі славні бунтівники нехристиянського Рима» [13, с. 438].

У статті «Джон Мільтон», що була задумана як популярна брошура присвячена відомому англійському поету, публіцисту й політичному діячу, та писалася з просвітницькою метою, Леся Українка подає розгорнуту картину свого бачення різних аспектів реалізації ідеї волі, а конкретніше – її обмеження – неволі, в різних сферах суспільного життя. Першою у запропонованому письменницею переліку постає «неволя слова»: вона, як митець, гостро реагує на заборони «... поетам і письменцям списувати свої думки по волі» [13, с. 370], на ситуацію тотального панування в державі цензури, коли «...не тільки писати, але й говорити прилюдно про недозволені речі забороняють» [13, с. 370]. Слід зазначити, що проблема творчої свободи розроблялась Лесею Українкою і в драматургії, і в її поетичному доробку.

Подібне зацікавлення виникає не лише як наслідок суб’єктивного сприйняття письменниці – воно суголосьне філософсько-світоглядним шуканням доби Модерну. Слушними видаються міркування з цього приводу одного з дослідників її творчості: «Одна із центральних проблем свободи в контексті драматургії Лесі Українки – свобода творча. Розлам віків, серед яких опинилась письменниця, засвідчував активну роботу творчої волі, де ревізія установлених мистецьких форм, тенденцій мислення була нормою, свідчила про те, що об’єктивація світу в реалізмі, позитивістичний оптимізм пізнання світу – лише короткозорість маленької людини, яка прагне гармонізувати онтологічний хаос... Ці тектонічні зрушення викликали новий мистецький закон – моральний релятивізм, який розжував аксіологічні конструкти людини, увів нові форми стосунків суб’єкта із власним сумлінням... Вільнотлумачення вже осмислених сюжетів є творчим простором поетеси. Саме тут бачимо виразний осмислений рух до творчої свободи» [11, с. 17].

Другий важливий аспект – «неволя науки»: «Як гірко поетам і письменцям без вільного слова, так само гірко і вченим людям» [13, с. 370]. Леся Українка акцентує на визначальній ролі науки у пошуках істини, у поступі людства: «Справжній учений чоловік тяжко працює, доходячи розумом до правди,... От врешті довідається він

чогось такого, чого люде ще досі не знали, і радіє він з своєї нової правди, і хотів би він її всім розказати, щоб усі просвітилися і скористали з неї» [13, с. 370–371]. Заборони у науковій царині, коли, за словами публіцистки, ученому «не дають ... ні писати, ні говорити про його правду» [13, с. 371] призводять до занепаду: «... гине тоді марне тяжка праця, і мовчить нова правда» [13, с. 371].

«Неволя віри» постає у праці Лесі Українки ще одним посутнім виявом обмеження особистої та громадянської свободи: «Отож в якій країні силують людей триматись якої одної віри і забороняють їм відправляти одправи, які хто хоче, говорити і писати про віру по волі, то там значить неволя віри» [13, с. 372].

Наступний вияв неволі, про який веде мову письменниця, – обмеження громадських прав: «волі зібраннів і волі спілок», що мають на меті зміну «законів та порядків» [13, с. 373], встановлених владою. Ці вияви несвободи в суспільстві стають причиною неволі особистості, адже, як слушно зазначає публіцистка, «... де нема волі слова, волі віри, волі зібраннів та спілок, ніхто не може бути певним, що за ним не наглядають ... Там ніхто сам собі не пан, бо він не має особистої волі» [13, с. 373–374]. Зазначені обмеження свободи слова, «науки, віри, зібраннів, спілок» [13, с. 374], відсутність особистої свободи у підсумку складають поняття «політичної неволі» [13, с. 374].

Розмірковуючи над тим, які причини постають на перешкоді встановленню «політичної волі» у вже згаданій статті «Державний лад», письменниця зазначає, що політичний устрій, заснований на принципах свободи потрібний і вигідний не всім: «... одні занадто покірні та плохі або занадто ліниві, щоб могли боротись за свою втрачену волю, інші ж знов так звикли неволити других людей, що вже й не потрапили б жити серед вільного люду, тим то вони, часом щиро, часом не щиро, говорять, що ніби не всі люде здатні жити по волі...» [13, с. 427].

У своїх публіцистичних працях Леся Українка окреслює два шляхи до здобуття політичної свободи: шлях просвіти та шлях боротьби. Письменниця вважала освіту народу першочерговим завданням, необхідною умовою для розбудови демократичної держави, такого суспільства, «... де люде мають всі людські і громадські права, які тільки встановлені на світі» [13, с. 429]. Адже більшість українських селян та робітників «... не тямлять своєї власної волі і не знають свого права ... для того, щоб уміти жити по волі, а не по сваволі...» [13, с. 428].

До просвітницької та пропагандистської роботи Леся Українка закликала своїх однодумців – «радикалів українських» [14, с. 342] у «Листі до товаришів». Письменниця наголошує на потребі масового поширення інформації серед народу: «Поки не буде в нас широкої течії вільного слова, то все буде в нас «тиша в морі», або, що найбільше, «мертва зыбь»! [13, с. 379], та ставить риторичне питання: «Чи вже перестали у нас вірити в силу і потребу вільного слова?» [13, с. 379]. З публіцистичним запалом Леся Українка нарікає на нестачу людей, спроможних стати на шлях боротьби: «... робітників же, що ретельне працюють біля нашої волі, що зробили сю працю завданням свого життя, – тільки сих два-три чоловіка і тим уже врешті сили не стає. ... За нами більш нема старих борців, поперед нас – все ще діти... Сумно, що знов мусимо виступати ми, недосвідчена молодь, але ж иншого виходу немає, коли не хочемо зректись нашої волі» [13, с. 379].

Для політичної боротьби за волю Леся Українка пропонує програму, яка суголосна з політичними поглядами М. Драгоманова, людини, що суттєво вплинула на формування її світогляду: «Коли в Галичині головніший ґрунт для радикальної роботи – селяни, то у нас на Україні перш усього треба здобути собі інтелігенцію, вернути нації її «мізок», – аби не було так, що є над чим робити, та нема кому, – а потім, вкупі з сусідами здобути ті права, які Галичині давно вже здобуті чужими руками. Тільки ми повинні при тому постаратись, щоб так здобуті права не послужили переважно інтересам державно пануючої народности, а пішли б на користь усьому величезному та розмаїтому складові російської держави, отже, щоб політична воля була красою, національною, децентралізованою і рівно для всіх демократичною. Такої роботи вимагає, між іншим, і Драгоманівська програма» [13, с. 408–409].

Публіцистика Лесі Українки відзначається соціальною спрямованістю, підтримкою соціал-демократичних ідей, що свідчить про глибоке розуміння не лише національної, а й соціальної боротьби. У сучасних дослідженнях, присвячених її ролі в історії становлення українського соціал-демократичного руху, письменниця постає як лідер партії українських соціал-демократів [3]. У коментарях до сьомого тому повного академічного зібрання творів письменниці також зазначено: «Леся Українка була ідеологом групи, що стала предтечею УСДРП... Нелегальну групу «Українська Соціал-Демократія» (УСД) засновано в 1896–1897 рр. ... про свою причетність до групи

Леся Українка конспіративно говорила в листах» [13, с. 627]. На думку В. Гошовської, «Леся Українка, як ідеолог УСД є творцем і представником національної концепції соціал-демократії, витвореної на українському ґрунті, в українських обставинах і в українській атмосфері» [3, с. 26]. Дискусійними видаються деякі твердження дослідниці з приводу політичних переконань письменниці, зокрема ті, що стосуються радикальних методів боротьби, для досягнення політичної та національної незалежності: «Її основними ідеями були: повна самостійність організації українських соціал-демократів на підросійських територіях України з центром у Києві; співпраця з подібними організаціями інших поневолених народів імперії, але не з великодержавним централізмом есдеків – “старших братів”; ... орієнтація на європейський шлях розвитку, на європейські першоджерела соціал-демократизму, а не на їх російські інтерпретації; українська селянська революція як стихійна рушійна сила для визволення України з-під національно-колоніального гніту» [3, с. 26]. Дійсно, Леся Українка вважала необхідністю незалежність української організації соціал-демократів від російської. Про це йдеться, зокрема, в її листі до М. Кривинюка: «Пора стати на точку, що “братні народи” просто сусіди, зв’язані, правда, одним ярмом, але в ґрунті речі зовсім не мають ідентичних інтересів і через те їм краще виступати хоч поруч, але кожному на свою руку, не мішаючися до сусідської внутрішньої політики» [15, с. 215].

Разом тим, у публіцистичних виступах Лесі Українки годі знайти пропаганду збройної боротьби. Навпаки, виразно підкреслюючи свою підтримку концепції федералізму, письменниця у статті «Оцінка нарисів української партії соціалістичної» стверджує: «... пропаганда і боротьба може бути до певної міри мирною, у всякім разі безоружною, – для соціаліста-федераліста безоружна боротьба більш натуральна» [13, с. 503]. Чітко викладено тут і думки авторки з приводу здобуття незалежності шляхом селянської революції: «На мирну сепарацію нема чого й надіятись, ... а про збройне «посполите рушення» при теперішніх наших обставинах, гадаємо, ніхто не може думати серйозно. Остається, отже, шлях педагогічний, – виховання в народі (і вже не в одній, а у всіх його класах) національної свідомості з метою найшвидшої сепарації...» [13, с. 503]. Отже, письменниця стверджує необхідність суспільного спротиву заради здобуття свободи. Разом з тим, вона рішуче відкидає ідею морального пристосування, виправдання безчесних способів

боротьби задля високої мети. Зазначена проблема стала предметом полеміки Лесі Українки з М. Ганкевичем, політичним і громадський діячем, що був одним із засновників Русько-української радикальної партії в Галичині. У статті «Політика і етика» він обґрунтовував принцип революційності, яким на його думку, мусить керуватись партійна етика.

У «Замітках з приводу статті «Політика і етика», що стали публічною відповіддю М. Ганкевичу, письменниця доводить, що «... партійна, як і всяка інша боротьба, може бути і чесною, і безчесною, як до борців, бо не так політика псує характери, як характери політику. І чесний «душолов» може поставити собі девізою: «Чиста справа вимагає чистих способів», – тай триматись тої девізи до краю, не спокушаючись ніякою «золотою серединою» в тім напрямі» [13, с. 437]. Леся Українка критично реагує на твердження опонента, що «... кожна партія, по його думці, мусить мати свій абсолютизм і боронити його фанатично» [13, с. 442], яке, на її думку, слугує виправданню революційного терору. Вона переконливо доводить, що політична боротьба має базуватись на «етично-гуманістичному» [13, с. 441] принципі, а компроміс із неправдою, навіть заради нібито вищої мети, – це зрада моралі. У концепції публіцистки боротьба постає не як механічне протистояння політичним опонентам, а як духовний процес, заснований на критичному мисленні, орієнтований на гуманістичні цінності та готовність діяти відповідно до принципів: «На щастя, є ще дорога твердого переконання, основаного на критиці, та гаряча, ненаситна жадоба пізнання дальшої правди» [13, с. 438].

Висновки. Публіцистична спадщина Лесі Українки є невід’ємною частиною її духовно-інтелектуального спадку й репрезентує глибоко осмислену світоглядну позицію мислительки, для якої свобода, правда і боротьба були не абстрактними гаслами, а життєвими та етичними орієнтирами. У публіцистиці Лесі Українки поняття волі й боротьби взаємопов’язані, адже воля не надається з ласки Бога чи влади, її здобуття вимагає зусиль, «ідейної одваги», а часом і самопожертви. Письменниця подає розгорнуту картину різних аспектів вияву неволі в різних сферах суспільного життя: обмеження свободи слова, науки, віри, зібраннів, спілок, відсутність особистої свободи, що складають поняття політичної неволі. У своїх публіцистичних працях Леся Українка окреслює два шляхи до здобуття політичної свободи: шлях просвіти та шлях боротьби. До просвітницької та пропагандистської роботи Леся Українка закликала своїх однодумців – українських радикалів.

Для політичної боротьби за волю Леся Українка пропонує програму, яка базується на концепції федералізму та суголосна з політичними поглядами М. Драгоманова. Публіцистика Лесі Українки відзначається соціальною спрямованістю, підтримкою соціал-демократичних ідей, що свід-

чить про глибоке розуміння не лише національної, а й соціальної боротьби. Письменниця стверджує необхідність суспільного спротиву заради здобуття свободи. Разом з тим, вона рішуче відкидає ідею морального пристосування, виправдання безчесних способів боротьби задля високої мети.

Список літератури:

1. Агеєва В. *Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації*. Київ : Либідь, 1999. 263 с.
2. Бетко І. Біблія як джерело ідей у творчості Лесі Українки: Проблемний огляд. *Слово і час*. 1991. № 3. С. 28–36.
3. Гошовська В. Роль Лесі Українки в історії становлення українського соціал-демократичного руху. *Політичні інститути та процеси*. 2016. Вип. 1. С. 26–29.
4. Гундорова Т. Леся Українка : Християнство – екзистенціалізм – фемінізм. *Слово і час*. 1996. № 8–9. С. 19–28.
5. Демська-Будзуляк, Л. *Драма свободи в модернізмі : пророчі голоси драматургії Лесі Українки*. Київ : Академія, 2009. 184 с.
6. Забужко О. *Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій*. Київ : Факт, 2007. 640 с.
7. Колошук Н. Інтелектуальний конфлікт у драматургії Лесі Українки (стаття третя: ідея християнства). Леся Українка і сучасність: збірник наукових праць. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. Т. 3. С. 203–219.
8. Кочерга С. *Культурософія Лесі Українки: семіотичний аналіз текстів*. Луцьк : Твердиня, 2010. 656 с.
9. Моклиця М. *Естетика Лесі Українки (Контекст європейського модернізму)*. Луцьк : Волин. нац. ун-т, 2011. 242 с.
10. Моклиця М. Передмова. *Повне академічне зібрання творів у 14 томах*. Т. 7. Луцьк : ВНУ, 2021. 680 с.
11. Пастух Б. Форми свободи у драматургії Лесі Українки. *Слово і час*. 2012. № 2. С. 16–21.
12. Скупейко Л. Леся Українка й (анти)християнство. *Біблія і культура: Збірник наук. ст. / за ред. А. С. Нямцу*. Чернівці: Рута 2008. Вип. 10. С. 59–64.
13. Українка Леся. *Повне академічне зібрання творів у 14 томах*. Т. 7. Луцьк : ВНУ, 2021. 680 с.
14. Українка Леся. *Повне академічне зібрання творів у 14 томах*. Т. 11. Луцьк : ВНУ, 2021. 600 с.
15. Українка Леся. *Повне академічне зібрання творів у 14 томах*. Т. 13. Луцьк : ВНУ, 2021. 616 с.

Zhvaniia L. V. IDEAS OF FREEDOM, TRUTH AND STRUGGLE IN THE PUBLICIST DISCOURSE OF LESIA UKRAINKA

This article analyzes Lesia Ukrainka's journalistic texts to reveal the core philosophical concepts of freedom, truth, and struggle as key elements of her worldview. Based on her essays "Notes on the Article 'Politics and Ethics,'" "John Milton," and "Not So Much the Enemies as the Good People," the study examines how Ukrainka articulates an ethical and civic discourse that opposes moral conformism and intellectual passivity with ideals of dignity and active resistance. It argues that Ukrainka's journalism functions as both a form of intellectual resistance and a tool for social transformation, where aesthetic expression is inseparable from ethical commitment, and personal choice – from civic responsibility.

It has been demonstrated that in Lesia Ukrainka's publicistic writing, the concepts of freedom and struggle are deeply interconnected, as freedom is not granted by divine mercy or governmental authority; rather, its attainment requires effort, "ideological courage," and at times, self-sacrifice.

It is noted that in her publicistic works, Lesia Ukrainka outlines two paths to achieving political freedom: the path of enlightenment and the path of struggle. She considered the education of the people a primary task and a necessary condition for building a democratic state. Lesia Ukrainka called on her like-minded allies – Ukrainian radicals – to engage in educational and propagandist work. She emphasized the importance of disseminating information widely among the people. For political struggle, she proposed a program based on the concept of federalism, which aligned with the political views of Mykhailo Drahomanov.

It is concluded that Lesia Ukrainka's publicistic work is marked by a strong social orientation and support for social democratic ideas, which indicates her deep understanding of both national and social struggle. She affirms the necessity of public resistance in the pursuit of freedom. At the same time, she firmly rejects the notion of moral compromise and the justification of dishonest means for the sake of a noble goal.

Key words: Lesia Ukrainka, journalism, freedom, truth, struggle, ethics, civic engagement, intelligentsia, resistance, national consciousness.